

JACQUES DERRIDA

A drogok retorikája

*„Amikor a transzcendencia ege kiürül,
végzetes retorika tölti be az űrt: a drogfüggőség
fetisizmusa”*

JACQUES DERRIDA: *Supra*

AUTREMENT: Ön nem a drog függőség szakértője, mégis úgy gondoljuk, és ez a jelen kötet mintegy *a priori*ja, hogy az addiktológusok számára érdekes lehet, filozófusként mit gondol a témáról. Már csak azért is, mert a filozófiának és az addiktológiának vannak közös fogalmai, például a függés, a szabadság, az öröm, vagy a *jouissance*.

JACQUES DERRIDA: Rendben. Hadd beszéljek akkor a laikus szemszögéből, hiszen az vagyok. Bizonyára egyet ért vele, hogy ezúttal nem egy jól elhatárolható területtel foglalkozunk. A hozzáértés kritériumai, különösképpen a szakmai hozzáértés kritériumai nagyon problematikusak. Végző soron közvetlenül vagy áttételesen éppen ezekről a kritériumokról fogunk beszélni. Miután filozófusként azonosított, olyasvalakiként, aki nem-specialistája a „drogfüggőség” nevű dolognak, megnevezett néhány nagyon is filozófiai fogalmat, olyan fogalmakat, amelyeket egy filozófus mindenképp prioritásnak tekint: „szabadság”, „függés”, „öröm”, „jouissance” stb. Rendben. Én mégis azt javaslom, kezdjük inkább a „fogalom”-mal, a fogalom fogalmával. A „drog” egyszerre szó és fogalom, már azelőtt, hogy idézőjelbe tennénk; az idézőjel azt jelzi, hogy csak megemlítjük a „dolgot”, és nem pedig használjuk, vesszük, eladjuk, vagy lenyeljük.

Az effajta kitérő nem semleges, ártatlanul filozofikus, logikus vagy spekulatív. Nem ezért, és nem is ilyen módon említjük meg, amúgy helyesen, hogy ez vagy az a növény, gyökér vagy anyag szintén fogalom a számunkra, egy „dolog”, amelyet egy fogalom nevéen és egyfajta értelmezésen keresztül fogunk fel. Nem. A „drogok” esetében a fogalom rendje különbözik: a „természetben” nincsenek drogok. Létezhetnek „természetes” mérgek, sőt, természetes módon halált okozó mérgek, de ezek nem „drogok.” Akárcsak a drogfüggőség fogalma, a drogé is előfeltételez egy intézményesített és intézményesült definíciót: szükség van hozzá egy történelemre, egy kultúrára, bizonyos konvenciókra, értékítéletekre, normákra, vagyis egymásba fűződő diskurzusok egy egész hálójára, egy kimondott vagy elhallgatott retorikára. Erre a retorikai dimenzióra még biztosan visszatérünk. A drog esetében nem beszélhetünk objektív, tudományos, fizikai (vagy egy fizikaihoz hasonló), „naturalisztikus” vagy „természetes” definícióról (pontosabban „természetesről” éppen beszélhetünk, ha ez alatt azt ért-

jük, hogy a definíció megpróbálja természetesnek feltüntetni azt, ami minden természetes definíciónak vagy a természetes valóság összes definíciójának el- lenáll). Megpróbálhatjuk meghatározni egy toxin természetét; ám nem minden toxin drog és nem is mindet tekintik annak. Már most arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a drog fogalma nem egy tudományos fogalom, hanem inkább morális vagy politikai értékítéletek alapján intézményesült: a normát és a tiltást is magában hordja, ugyanakkor nem tartalmaz leírást vagy megállapítást; sokkal inkább rendeletet, vagy parancsot (*mot d'ordre*). A parancs általában tiltó jellegű; másfelől, esetenként, épp ellenkezőleg: felmagasztosul és tisztelet övezi: az átok és az áldás mindig kéz a kézben járnak, mindig feltételezik egymást. Amint valaki kiejti a „drog” szót (még azelőtt, hogy az „addikció” egyáltalán szóba kerülne), nyomban működésbe lép, performatív módon, egy tiltó vagy normatív „dikció”. Ez a „fogalom” sosem lesz tisztán elméleti vagy elméletivé tehető fogalom. És ha a drogokról nem lehet elmélkedni, akkor nem beszélhetünk tudományos hozzáértésről sem, valami olyan tanúsíthatóan tudományos hozzáértésről, amely ne lenne lényegi módon erkölcspolitikai normák által túldeterminált. Ez az oka, hogy a specialista és a nem-specialista közti különbséggel kapcsolatos fenntartásaimmal kezdtem ezt az interjút.

Ezekből a kiindulópontokból különböző, sőt, egymással ellentétes erkölcspolitikai következtetéseket vonhatunk le. Érvelhetünk egyfajta naturalizmus mellett, például, hogy térjünk vissza a természethez: „A drogok és a drogfüggőség”, mondhatnánk „normatív fogalmak, intézményesült értékítéletek és előírások nyomán keletkeztek, márpedig ami mesterséges, az kártékony. Térjünk inkább vissza valódi, természetes szabadságunkhoz. A természeti törvény azt diktálja, hogy mindenki szabadon rendelkezessék a vágyai, a lelke és a teste felett csakúgy, mint a ‘drog’-nak elnevezett dolog felett. Szabaduljunk hát meg attól a másik törvénytől, amelyet a konvenciók és az erkölcsi normák története vésett be a ‘drog’ fogalmába. Hagyjuk magunk mögött az elnyomást, az elfojtást, térjünk inkább vissza a természethez!”

E liberális, naturalista, és tulajdonképpen megengedő paranccsal szembeállíthatunk egy bevallottan „mesterséges” (*artificiel*), önkényesen elnyomó álláspontot is, ugyanezen logika alapján. [...] „Elismerjük” – mondhatnánk, „hogy a drog illetén fogalma pusztán intézményesített norma, melynek eredete és történelme homályos. Ez a norma nem a természetes toxicitás tudományos fogalmának elemzéséből következik, és soha nem is lesz ebből kikövetkeztethető, bármennyire is szeretnénk. Ennek ellenére mégis magunkévá tesszük a konvenció előíró és elnyomó logikáját, hiszen meg vagyunk róla győződve, hogy a *mi* társadalmunk, a *mi* kultúránk és a *mi* szokásaink szükségessé teszik a tiltást. Foganasosítsuk hát következetesen. A tét normaalkotó intézményeink egészsége, biztonsága, termelékenysége, és megfelelő működése. [...] Nincs törvény tudatos, éber, normális állampolgárok nélkül, akik urai a vágyaiknak és szándékaiknak. Ez a tiltás, ez a törvény tehát nem a többivel egy szinten lévő mesterséges csinálmány, hanem a

törvénytisztelet általános lehetőség feltétele társadalmunkban. A tiltás nem szükségszerűen rossz, és nem is kell feltétlenül brutális formákat öltenie; s bár módszerei bonyolultak és szimbolikusan túldetermináltak (*symboliquement surdéterminés*), ki tagadhatná, hogy kultúránk túléléséhez ez a tiltás eredendően szükséges? Kultúránk fogalmához ez egyszerűen hozzátartozik... stb.”

Ha felismertük a drog, a drogfüggőség, a narkotikum és a mérgező bizonyos fogalmainak intézményes jellegét, e két erkölcspolitikai axióma kerül szembe egymással. Ám nem vagyok biztos benne, hogy ez az ellentét nem pusztán felszíni; abban sem vagyok biztos, hogy mindkettő logikáját végig lehet követni. Sőt, még abban sem vagyok biztos, hogy radikálisan kizárják egymást. Ne feledjük, hogy az „intézmény” és a „természet” közti ellentét ugyanazon kiindulópontokból ered. És itt nem egyszerűen a természet és a törvény ellentétéről van szó, hanem két törvény, két rendelet vagy parancs (*mot d'ordre*) ellentétéről. A naturalizmus, a természetre való hivatkozás nem természetesebb, mint a konvencionálizmus, a társadalmi szokások tisztelete.

A.: A *toxikománia* szó [Franciaországban] a múlt század vége előtt vált használatossá. Azt a manapság betegségnek tekintett viselkedésmintázatot, amit addikciónak vagy függőségnek hívunk, korábban nem tekintették az orvosok betegségnek, a betegségtan részének. Angliában régóta létezett az addikció kifejezés, mely egy bizonyos anyagtól való függésre utalt, ám ebből korántsem következett, hogy létezett a függőségnek bármiféle kórtana, vagy hogy létezett olyasvalami, hogy „drogfüggőség”. A toxikománia, vagyis a drogfüggőség mint betegség, a modernitással, és a modern tudomány megjelenésével egykorú. A „flash” kifejezést például furcsa módon a fotográfiából vették át a drogosok. Ugyanis volt egy pont, amikor valakit, aki túlzásba vitte a fogyasztást, először hívtak függőnek.

J. D.: Ami azt illeti, a törvény szemében egy toxikus anyagtól vagy éppen gyógyszertől való függőség önmagában nem drogfüggőség. De inkább lassítsunk egy kicsit, és vizsgáljuk meg előbb közelebbről, mi is ez a modernitás. A drog most is csak értelmezés függvénye. A drog „rossz”, de a benne rejlő „gonosz” nem „kártékonyságában” rejlik. Az alkohol és a dohány éppen annyira mesterseges, mint a drogok, és szintén senki nem vonná kétségbe, hogy kártékonyak. [...] Mégis, bár ezeket is valamiképpen „rossz”-nak tartják [...] az alkoholt és a dohányt nem tekintik narkotikumnak, és sosem sütnék rájuk erkölcsi bélyeget. A „közbiztonsághoz” való viszonyt tehát máshogyan kell meghatározni.

Persze az alkoholt és a dohányt is hívhatjuk drogoknak, de csak ironikusan, valamiféle retorikai áthelyezésen keresztül. A dohány és az alkohol, gondoljuk mindnyájan, nem igazán drogok. Kampányolhatunk ellenük, és kártékonyáguk lehet mindenféle moralizáló pedagógia tárgya, de e termékek fogyasztása önmagában nem kelt megbotránkozást, és semmi esetre sem üldözi a törvény. Elítélhetnek egy nagyivót, mert veszélyesen is vezet, de azért nem, mert az alkoholt narkotikumként „osztályozták” (hogy az amerikai Drogellenes Háború szókészletéből merítsünk). Az alkoholtilalom az emberiség történetének egy rövid intermezzója

volt csupán, egy olyan intermezzo, ami Franciaországban elképzelhetetlenebb lenne, mint bárhol máshol a világon. Ez rögtön eszünkbe juttathatja, hogy a drogokat, szemben a borral, *külföldről* hozzák be Franciaországba, csakúgy, mint a többi nyugati országba.

Miben rejlik tehát a drogfüggőség modernitása, ha beszélhetünk egyáltalán ilyesmiről, miben rejlik definíciójának a modernitása, amely, mint ezt láttuk, mindig tartalmaz valami előíró vagy normatív elemet? Ez egy nagyon nehéz kérdés, sőt, igazából homályos problémák kusza halmaza. [...] A drogfüggőség, ahogy Ön is említette, nem pusztán alkalmi használatot jelent, hanem gyakori és ismételt droghasználatot; vagyis nem pusztán nagy mennyiségű készletre van szükség [...], hanem az egyénnek rendelkeznie kell az ismétlődő drogfogyasztás technikai lehetőségével. A mennyiségi küszöb áthágása teszi lehetővé, hogy a drogfüggőség modern jelenségéről beszéljünk, vagyis arról, hogy ismételt drogfogyasztásra nyílt lehetőség, a nyilvános és a magán szférában egyaránt, miközben ezt a kettőt már nem is lehet olyan szigorúan különválasztani. [...]

A.: A modernitást tehát a tömegtermeléshez köti? Az ismétléshez? Újra az írás problémájával kerülünk itt szembe? A *pharmakon*nal?

J. D.: Valóban a *pharmakon* problematikájával kívántam összekötni annak a zárba ejtő „logikáját”, amit „ismétlésnek” hívunk. A *Phaidrosz*ban az írást úgy mutatják be a király, a törvény, és a hatalom politikai autoritása előtt mint jótekinő *pharmakont*, mely lehetővé teszi az ismétlést és így az emlékezést is. Ez tehát egy jó ismétlés lenne, amely az *anamnesis* szolgálatában áll. A király azonban nem hisz ebben az ismétlésben. [...] Szerinte az írás mint *pharmakon* nincs hasznára a jó, autentikus emlékezetnek. Inkább a rossz emlékezet mnemotechnikai segédlete. Több köze van a felejtéshez, a szimulakrumhoz és a rossz ismétléshez, mint az anamnézishez és az igazsághoz. Ez a *pharmakon* eltompítja a szellemet és az emlékezetet nem segíti, hanem eltékozolja. Tehát a hatalom az autentikus, élő emlékezet nevében vádolja meg az írást, ezt a rossz drogot, amely nem csak felejtéshez vezet, de felelőtlenséghez is. Az írás maga a felelőtlenség, a vándorló és játékos jel árvasága. Az írás nem pusztán drog, hanem egyben játék is, *paideia*, azonban ha nem a filozófiai igazság vezéri, rossz játékká válik. Innen az ismerős, familiáris jelenet, hogy nincs apa, hogy választ adjon, és nincs tiszta élő beszéd, ami segíthet. A rossz *pharmakon* bármikor élősködhet a jó *pharmakonon*, a rossz ismétlés bármikor élősködhet a jó ismétlésen. Ez a parazitizmus egyszerre véletlen és lényegi. Mint minden jó élősködő, egyszerre bent van és kint – a kint a bentből táplálkozik. És a táplálkozásnak ez a modellje már közelít ahhoz, amit a szó modern értelmében drognak hívunk, hiszen a drogokat általában „fogyasztásra” szánják. A „dekonstrukció” állandó figyelemmel van a parazitizmus megdönthetetlen logikájára. Mint diskurzus, a dekonstrukció mindig egy élősködésről szóló diskurzus, hiszen maga is az élősködés témáján élősködik, egy diskurzus az „élősködőről” a „szuperparazitizmus” logikája szerint.

[...]

A.: Jó néhány drogfogyasztó beszámol róla, hogy a függőségtől az írás révén próbál megszabadulni. Amikor azonban írni kezd, agóniája és egyben függősége csak tovább erősödik. Ennek ellenére számos pszichiáter tör lándzsát az írás terapeutikus hatása mellett, szerintük az írás megszünteti az a függőség tüneteit. Megszűnik-e tehát a függőség az írásban?

J. D.: [...] A *pharmakon* mindig gyógyír és mérge is egyben. Ahogy mondja, a drogfüggő talán éppen felejteni akar, amikor emlékező analízisnek veti alá magát, talán egyszerre keresi az elfojtást és az elfojtásoktól való megszabadulást [...] Ezért a függő valamiféle „technikai” segítséget vesz igénybe, egy technikai pótlékot, amelyet „természetesnek” értelmez. Egy másik gondolatmenetben az emlékezet instrumentalizálását érintő bizalmatlansághoz jutnánk el, amely a mesterségesség kapcsán gyakran felmerül, vagyis tehát a *pharmakon* kapcsán, amely gyógyszer és mérge is egyben, és ezen a ponton újra érezhetjük a kettő szétválaszthatatlansága és eldönthetlensége nyomán fellépő kellemetlen érzést.

A.: E tekintetben a plátói *mimesis* következményein is elgondolkodhatunk; ez szintén egy olyan technika produktuma, amely egyrészt emlékeztet az eredetire, másrészt szemben is áll azzal.

J. D.: A *mimesis* kérdése, vagy, ha megengedi, hogy a gondolatot rövidre zárjam, a drog kérdése az igazság kérése, nagy kérdése. Se több, se kevesebb. Mit hozunk fel a drogfüggővel szemben? Csupa olyasmit, amivel az alkoholistát vagy a dohányost sosem vádolnánk, vagy legalábbis nem vádolnánk ilyen mértékben: hogy elvágja magát a világtól, hogy számúzi magát a valóságból, hogy elhagyja az objektív valóságot és a város, a közösség valós életét, hogy a szimulakrum és a fikció világába menekül. Ellenezzük, hogy szeret például hallucinálni. Természetesen különbséget kell tennünk a hallucinogének és más drogok között, de ez a különbség a drogot ellenzők fantáziájában megszűnik: a drogfüggők szerintük teljesen elveszítik a valóságérzéküket. Végül is tulajdonképpen mindig ezért tiltják be a drogokat. Ugyanis sosem a drogfogyasztó élvezetét ellenezzük önmagában, hanem azzal a gondolattal nem tudunk megbarátkozni, hogy egy olyan tapasztalat okoz neki örömet, amelynek nincs igazságtartalma. Az öröm és a játék (hogy Platónnál maradjunk) sosem önmagában elítélendő, kizárólag abban az esetben, ha inautentikus és híján van az igazságnak. Egy ilyen rendszert kell tehát szemügyre vennünk, és ezt kell összekapcsolnunk a fikciót vagy az irodalmat érintő politikai kérdéssel. Ugyanis abban az esetben, ha a szimulakrum embere nem veti alá poétikáját a filozófiának, és a filozófus politikai érdekeinek, akkor Platón kitiltja őt az államból. Ha a „modernitásban” van valami affinitás a fikció tapasztalata [...] és a drog fogyasztás világa között (és ha úgy képzeljük, hogy ez az affinitás abban az esetben is létezik, amikor a költő épp nem keres „mesterséges paradicsomok”-at), akkor egy író csak annyiban és annyira elfogadható, amennyiben és amennyire hagyja, hogy bekebelezze az intézményrendszer. Részévé válik az átlátható termelés normális rendjének, ő maga is termel, és terméke értéket generál. Itt tehát a termelékenységet az igazság egyik forrásának tekintik, bár azt

ezúttal a fikció médiuma közvetíti. A drogfüggő azonban a közvélekedés szerint nem termel semmit, semmi igazit vagy valódit. Létezése csak bizonyos esetekben legitim, titokban és bevallatlanul, a társadalom bizonyos szegmenseiben, és ott is csak annyiban, amennyiben legalább valami indirekt módon hozzájárul a termeléshez és a fogyasztáshoz.

[...]

A.: Az irodalomban a drogfüggőséget, a szó modern értelmében, De Quincey *Egy ópiumevő vallomásai* című művétől datáljuk. Az alkoholizmus pedig Zolával jelent meg a francia irodalomban.

J. D.: Érdeemes folytatnunk ezt a gondolatmenetet. De amíg nem vizsgáljuk meg a dolgot alaposabban, kockáztassunk meg egy feltevést. Tekintsük az (európai) irodalmat egy modern jelenségnek, amely a XVI–XVII. század óta létezik. Nem egykorú-e tehát azzal, amit Európában egyfajta drog függőségnek hívunk? Mármost azzal, amit még toleráltak? Említette de Quincey-t, de ott van előtte Coleridge is. Talán a kávéról és a dohányról is ejthetnénk kivételesen egy szót: egész disszertációkat, hovatovább irodalom tanszékeket lehetne a kávé és dohány irodalmi karrierje tanulmányozásának szentelni. [...]

De vizsgáljuk meg először a diktálás alakzatait, a másik tapasztalatának aszimmetrikus viszonyában (hogyan átadjuk magunkat a másiknak, hogy a másik foglyul ejt, hogy szinte birtokba vesz), amely diktál, és kikényszerít egy bizonyos fajta írást, talán minden írást, még a legmesteribbeket is [...] Sokan azt mondják, és a „józan ész” valóban erre enged következtetni, hogy amikor a transzcendencia ege kiüresedik, és nem csak az istenek tűnnek el, hanem mindenféle Másik, akkor egy halálos retorika tölti be az űrt, és ez a drog függőség fetiszizmusa. Nem a vallás mint a nép ópiuma, hanem a drog mint az ateista költők vallása, és mindazoké, akik többé-kevésbé ateisták, vagy többé-kevésbé költők. [...] Azt képzeljük, hogy a drogfüggő író valami kegyelemmel és kellemmel teli inspirációra szeretne rátalálni, egy olyanfajta passzivitásra, amelynek megtapasztalását az elfojtás vagy az elnyomás máskülönben megakadályozná. „A befecskendezés, a beszippantás vagy a bekebelezés technikai, mesterséges és mindig interiorizált kegyetlenségének kegyelméből, azáltal, hogy egy idegen testet a magamévá teszek, a termékeny receptivitás állapotát hozom létre: a nyelvet egyszerre kapom és adom, és egyfajta kreatív spontaneitásban, a transzcendentális képzelet világában elengedem; az erőszaknak tehát az erőszak vet véget. Az újra-eltulajdonítást az idegen test indukálja, és a létrehozáshoz nem kell erőfeszítés, stb.” A munkalapú, és a felelősségteljes szubjektumok ideájára épülő társadalom elítéli a transzcendentális képzelet e diskurzusát. A versnek ugyanis valós munka eredményének kell lennie, miközben a munka nyomait el is törli. Mindig a nem-munkát stigmatizálják. Az autentikus munka (ahogy a neve is sugallja) erőfeszítés eredménye, felelősségteljes erőfeszítése, olyan erős erőfeszítése, amely végül eltöröli önmagát. [...] Ennek az autentikusságnak a nevében ítélik el és vetik meg a drogfüggőséget.

[...]

Tehát nem kisebb itt a tét, mint az én, a tudat, az ész, a szabadság, a felelőségteljes szubjektum, az elidegenedés, a saját test és az idegen test, a szexuális különbség, a tudattalan, az elfojtás vagy az elnyomás, a test különböző „részei”, a befecskendezés, az introjekció, a bekebelezés (orális vagy más), a halálhoz való viszony (gyász és interiorizáció), idealizáció, szublimáció, a valós és a törvény, és folytathatnám. [...] A drogot ellenzőktől gyakran halljuk, hogy a társadalmat meg akarják védeni mindattól, amit a drogokkal asszociálnak: a felelőtlenségtől, a nem dolgozástól, az irracionalitástól, a termelékenység hiányától, a bűnözéstől, a promiszkuitástól, a betegségektől és főként a betegségek költségeitől, általánosságban pedig a társadalmi összetartozás megszűntétől. Ám a társadalmi összetartozás (vagyis valójában egyfajta szimbolizmus, és összességében a racionalitás) védelmét mindig úgy emlegetik, mintha a test (s így a politikai és az egyéni test) „természetes” normalitását akarnák megvédeni.

A test organikus és eredendő természetessége nevében háborút hirdetünk a drogok ellen, háborút e mesterséges, beteges, és idegen agresszió ellen. Arra vágyunk, hogy újateremtsük az „ideális testet”, a „tökéletes testet”. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy ezeket a gyakran veszélyesnek és természetellenesnek ítélt szereket nem kevésbé gyakran tekintik ugyanezen „ideális” és „tökéletes” test társadalmi kötöttségek, elfojtások és elnyomások alól való felszabadító eszközeinek. Vagyis ugyanaz a naturalisztikus metafizika, amely egy eredendő (majdnem azt mondtam, bűnbeesés előtti) testet akar visszaállítani, a legkülönbözőbb kódokra lefordítva jelenik meg (például freudi, nietzsche-i, artaud-i, vagy marcuse-i köntösben) [...] Ám egyik itt említett, ám egymással ellentétes kánon sem számol a technológiai állapottal. A természetes, eredendő test ugyanis nem létezik: és a technológia nem csupán egy kívülről vagy később érkező adalék, mint valami idegen test. Ez az idegen vagy veszélyes szupplementum „eredendően” működésben van, már mindig eleve belül a „test és a lélek” állítólagosan ideális bensőségességén.

(Derrida, Jacques: The Rhetoric of Drugs (1989): Alexander, Anna and Mark Roberts /Szerk./: High Culture: Reflections on Addiction and Modernity. New York, State University of New York Press, 2003, 19–44.)

Fordította: Timár Andrea